

ΜΠΟΥΡΝΟΒΑ Ευγενία
Ιστορικός
Αναπληρώτρια Καθηγήτρια
Τμήμα Οικονομικών Επιστημών Πανεπιστήμιο Αθηνών
Τηλ. 2106445067, 6976158030 bournova@econ.uoa.gr

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΕΣ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ ΤΗΣ ΚΑΤΟΧΗΣ

Η ανακοίνωση αυτή εγγράφεται σε ένα ευρύτερο ερευνητικό πρόγραμμα που διευθύνω με θέμα την οικονομική και κοινωνική ιστορία της σύγχρονης Αθήνας, 1834-1950. Η προβληματική της έρευνας είναι αυτή της κοινωνικής ιστορίας και η μεθοδολογία που ακολουθείται είναι αυτή της ιστορίας των πόλεων όπως τη γνωρίζουμε από τη γαλλική ιστορική σχολή.

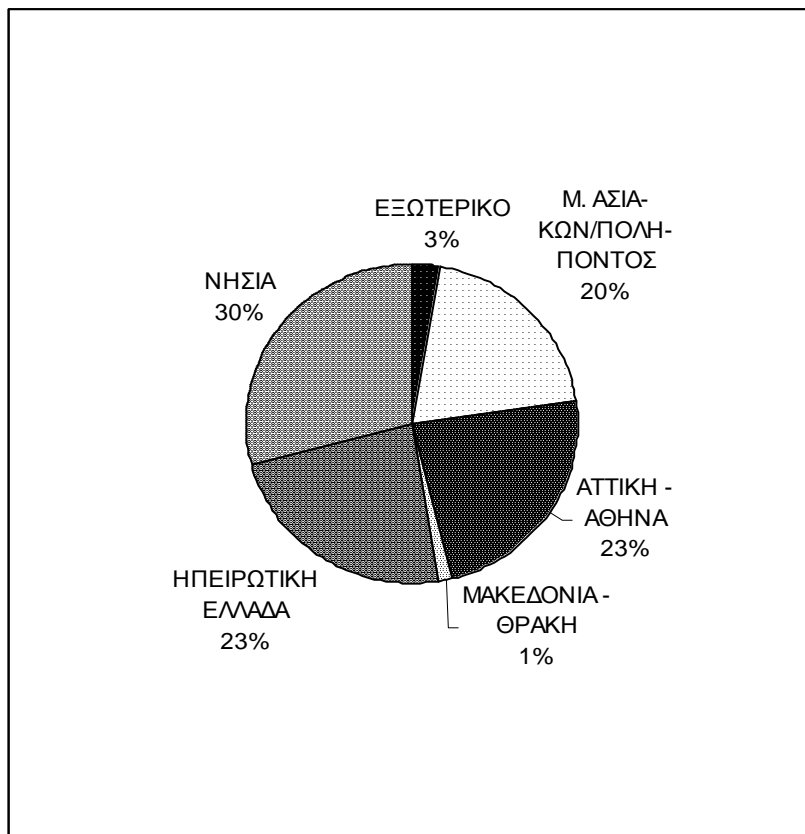
Ο πρώτος χρόνος της γερμανικής κατοχής στην Ελλάδα αντιστοιχεί σε μια περίοδο που προσομοιάζει με μια οικονομική κρίση *ancient regime*. Η γενική θνησιμότητα της Περιφέρειας Διοικήσεως Πρωτεύουσας το 1941 (25%) διπλασιάστηκε σε σχέση με αυτή του 1940 (13%) και υπερτριπλασιάστηκε το 1942 (41%). Η μεγάλη αυτή θνησιμότητα οφείλεται κυρίως στην πείνα που ξέσπασε το φθινόπωρο του 1941 και το χειμώνα του 1942. Η πείνα αυτή οφειλόταν αφενός σε δομικά χαρακτηριστικά της ελληνικής αγροτικής οικονομίας (η χώρα κάλυπτε τις μισές περίπου ανάγκες σε δημητριακά από εισαγωγές), στη συγκυρία της κακής σοδειάς αγροτικών προϊόντων το 1941 και της επίταξης των μεταφορικών μέσων από τις δυνάμεις κατοχής και στην ύπαρξη του συμμαχικού αποκλεισμού. Παράλληλα η πολιτική της απαλλοτρίωσης και της λεηλασίας που εφάρμοσαν τα στρατεύματα κατοχής οδήγησαν τους παραγωγούς στην απόσυρση των όποιων αποθεμάτων τους και στην μεγάλη άνοδο των τιμών των προϊόντων διατροφής σε βαθμό δυσπρόσιτο για τις φτωχιές οικογένειες.

Θάνατοι από πείνα

Την ακραία κατάληξη της οικονομικής κρίσης που ξέσπασε το 1941 με τους θανάτους από πείνα προσπάθησα να μελετήσω στο άρθρο που δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Αρχειοτάξιο* τχ. 7: το κεντρικό αρχειακό υλικό που χρησιμοποιήθηκε γι' αυτό ήταν οι ληξιαρχικές πράξεις τόσο του Δήμου Αθηναίων όσο και όλων των άλλων 41 δήμων που συγκροτούσαν την Περιφέρεια Διοικήσεως Πρωτεύουσας και συγκέντρωνε το 1940 1.215.000 περίπου κατοίκους. Τα πρώτα θύματα της πείνας υπήρξαν οι άρρωστοι σε νοσοκομεία και σανατόρια αφού τα ιδρύματα στερούμενα των αναγκαίων τροφίμων δεν μπορούσαν να προσφύγουν στην μαύρη αγορά. Στη συνέχεια τα θύματα είναι κυρίως οι άνδρες (70% των θανόντων) άνω των 50 ετών ενώ οι γυναίκες-θύματα είναι στην πλειονότητά τους πάνω από 60 ετών. Τα παιδιά αντιθέτως αντιστάθηκαν περισσότερο: σε απόλυτους αριθμούς υπερδιπλασιάστηκε (2,3 φορές) ο αριθμός των νεκρών σε σχέση με την προπολεμική περίοδο αλλά σε σχέση με τους θανάτους των ανδρών που πολλαπλασιάστηκαν επί 5,4 ή ακόμα και των γυναικών που πολλαπλασιάστηκαν επί 2,6, μάλλον κατάφεραν να προστατευτούν καλύτερα. Φαίνεται λοιπόν ότι ο έλληνας οικογενειάρχης «πρότεινε τα στήθη για να σώσει την οικογένειά του και έπεσε πρώτος». Ακολούθησαν οι γέροντες (4 στους 5 νεκρούς από πείνα είναι άνδρες), οι ηλικιωμένες μητέρες (3 στους 4 είναι άνδρες και γυναίκες πάνω από 50 ετών) και τελευταίο το παιδί.

ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗ ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ ΤΩΝ ΘΑΝΟΝΤΩΝ ΑΠΟ ΠΕΙΝΑ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ

ΔΗΜΟΣ ΑΘΗΝΑΙΩΝ: ΤΟΠΟΣ ΓΕΝΝΗΣΗΣ ΘΑΝΟΝΤΩΝ
ΟΚΤ 1941 – ΙΑΝ 1942

Πηγή: Ληξιαρχικές πράξεις θανάτου του Δήμου Αθηναίων

Παρότι αγνοούμε ακόμη τη γεωγραφική προέλευση των κατοίκων της πρωτεύουσας, είναι μάλλον βέβαιο ότι οι πρόσφυγες πλήρωσαν δυσανάλογα βαριά την πείνα στην Κατοχή (20%) αφού αντιπροσώπευαν λιγότερο από το 5%¹ των κατοίκων του δήμου. Φαίνεται λοιπόν ότι το θανατικό χτύπησε περισσότερο αυτούς που δεν είχαν δυνατότητα σύνδεσης με τον αγροτικό χώρο.

Σ' ό,τι αφορά την κοινωνικο-επαγγελματική σύνθεση αυτών που πέθαναν από πείνα το 43% είναι άνθρωποι μεροκαματιάρηδες (φέρουν απλώς την ένδειξη «εργάτης»² ή

1. Σύμφωνα με την απογραφή των προσφύγων του 1923, στην Αθήνα καταμετρήθηκαν 56.598 πρόσφυγες. Ξέρουμε πως στη συνέχεια υπήρξε έντονη γεωγραφική κινητικότητα, τουλάχιστον στο εσωτερικό των νομών Αττικής και Βοιωτίας τα αμέσως επόμενα χρόνια, με αποτέλεσμα τη δημιουργία ουσιαστικά προσφυγικών δήμων και κοινοτήτων. Φαίνεται, λοιπόν, ότι το 1940 ο δήμος είχε μερικές δεκάδες χιλιάδες πρόσφυγες, δηλαδή καταλάμβαναν μόνο το 5% του πληθυσμού, ή και λιγότερο, αλλά το ποσοστό θα διευκρινιστεί στην πορεία της έρευνας που διεξάγω για την κοινωνική ιστορία της πρωτεύουσας.

2. Στο κοινό πρακτικό που συντάχθηκε στις 10 Ιουλίου 1943 ανάμεσα στο Εμπορικό και Βιομηχανικό Επιμελητήριο Αθηνών και στο Σύνδεσμο Βιομηχάνων διαβάζουμε: «Το

προσδιορίζεται ότι απασχολούνταν στην καθαριότητα, στις μεταφορές και στις οικοδομές). Οι τεχνίτες αντιπροσωπεύουν έναν στους τέσσερις (26,5%), ενώ οι πλανόδιοι μικρέμποροι το 7%.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει το ποσοστό 8% των συνταξιούχων, δημοσίων και δημοτικών υπαλλήλων και στρατιωτικών, το 2% των ελεύθερων επαγγελματιών, καθώς και των γεωργών-κηπουρών (2,5%).

Δύσκολο να ερμηνευτεί επίσης το μικρό ποσοστό των ιδιωτικών υπαλλήλων (6%), που αναμενόταν υψηλότερο, μια και η πρωτεύουσα ασφαλώς διέθετε μεγάλο αριθμό εμπορικών καταστημάτων, τα οποία, σύμφωνα με τις διαθέσιμες μαρτυρίες, είχαν υποστεί μεγάλο πλήγμα, και πολλά αναγκάστηκαν να κλείσουν. Ωστόσο εντύπωση προκαλεί ότι οι μαγαζάτορες έμποροι που πέθαναν από πείνα αντιστοιχούν στο 4%! Πάντως, το καλοκαίρι του 1942 υπήρχαν στην περιοχή Αθηνών 1.213 παντοπώλες που εξασφάλιζαν τη διανομή των τροφίμων με δελτίο του Ερυθρού Σταυρού σε 750.000 άτομα³, ενώ στο κέντρο μόνο της πόλης υπήρχαν 213 παντοπωλεία, που το καθένα εξυπηρετούσε 912 άτομα. Φαίνεται ότι το πρόβλημα αφορούσε μάλλον τα άλλα εμπορικά καταστήματα.

Η σύγκριση ανάμεσα στην κατανομή των επαγγελμάτων, όπως προκύπτουν από τους γάμους των τριών προπολεμικών ετών και των θανόντων από πείνα στην Κατοχή, επιβεβαιώνει καταρχήν ότι οι εργάτες χτυπήθηκαν περισσότερο απ' όλους από την πείνα, αφού είχαν τρεις φορές περισσότερα θύματα αναλογικά με το ποσοστό τους στην αθηναϊκή κοινωνία, όπως και οι μικρέμποροι-πλανόδιοι, οι εργαζόμενοι στις οικοδομές και στην καθαριότητα. Οι τεχνίτες, που ήταν η πιο πολυπληθής κατηγορία μετά τους εργάτες, τελικά πέθαναν σχεδόν στο ίδιο ποσοστό όπως και προπολεμικά. Το γεγονός ότι οι ιδιωτικοί υπάλληλοι φαίνεται να χτυπήθηκαν λιγότερο και από τους δημοσίους υπαλλήλους οφείλεται πιθανόν στο μεγάλο ποσοστό των θανόντων που δηλώθηκαν ως άνεργοι και που ίσως ανάμεσά τους να βρίσκονταν απολυμένοι ιδιωτικοί υπάλληλοι. Πόσο μακριά από την πραγματικότητα βρισκόταν ο Σπύρος Μελάς, όταν έγραφε στην *Καθημερινή* στις 17 Δεκεμβρίου 1941:

Ο στραγαλατζής, ο λούστρος, οιοσδήποτε πτωχός βιοπαλαιστής, την περνάνε κοτσάνι με τα λαϊκά συσσίτια. Τρώνε το λάδι τους, τις ελιές τους, τη λακέρδα τους, το ρύζι τους, τα φασόλια τους, τα ρεβύθια τους, τα κρεμμύδια τους. Και μερίδα γενναία, με τη μεγαλοκουτάλα γεμάτη και πληρώνουν σχεδόν ένα τίποτα. Και τα μάγουλά τους φουσκώνουν από την καλοπέραση! [...].

σύνολον των μισθωτών της Βιομηχανίας, των εργατών δηλαδή και υπαλλήλων οίτινες συνδέονται μετά των εργοδοτών αυτών διά μη καταλυθείσης εισέτι σχέσεως εργασίας, ανέρχεται εις 110.000 περίπου διά τα κυριώτερα βιομηχανικά κέντρα της Ελλάδος, εκ των απολαυών αυτών δε αποζώσι κατά τους μετριοτέρους υπολογισμούς 3-5 εισέτι άτομα ήτοι κατά μέσον όρον 4. Εν συνόλω δηλαδή η εργατική τάξις, περί ης πρόκειται, αποτελείται εκ 440.000 περίπου ατόμων». Εμπορικών και Βιομηχανικών Επιμελητήριον Αθηνών, *Χρονικόν της εξαετίας 1941-1947*, χ.χ., σελ. 93.

3. Αναλυτικότερα, στις συνοικίες: Αγορά, Πλάκα, Κολωνάκι, Βάθη και Μεταξουργείο υπήρχαν 213 παντοπώλες για 194.394 δελτία τροφίμων· στις συνοικίες: Κυψέλη, Αγ. Παντελεήμονας, Κολωνός, Πατήσια και Περιστερί 297 παντοπώλες για 184.903 δελτία· στις συνοικίες: Πετράλωνα, Καλλιθέα, Παλ. Φάληρο, Κυνοσάργους, Ν. Σφαγεία, Ν. Σμύρνη υπήρχαν 409 παντοπώλες για 210.248 δελτία· στις συνοικίες: Νεάπολη, Παγκράτι, Αμπελόκηποι, Βύρωνας και Καισαριανή 297 παντοπώλες για 161.336 δελτία. Βλ. *Έκθεσις επί της ενεργηθείσης 2ας διανομής* (100 δρ. ζυμαρικών και 100 δρ. φουντουκόψυχας κατ' άτομον) του Γενικού Επιθεωρητή του Ε.Σ. στην Αθήνα Γ. Σκανδάλη στις 29 Αυγούστου 1942, Αρχείο Ν. Δέα, φάκελος 8.

Οι δημόσιοι συνταξιούχοι όμως; Αυτούς δεν δέχονται να τους εγγράφουν στα λαϊκά συσσίτια, επειδή παίρνουνε σύνταξη από 150 έως 200 δραχμές καθαρές την ημέρα! Επειδή μ' άλλα λόγια, είναι... πλούσιοι! Οι διανοούμενοι αυτοί, εργένηδες πολλάκις, πρώην καθηγηταί, οικονομικοί έφοροι, δικασταί, τηλεγραφικοί κ.λπ. ας ψοφήσουν! Τα μάγουλά τους αυτών μπήκανε μάλλον μέσα, τα μάτια τους επίσης, έγιναν ίσκιοι ανεμόσαρκοι, στράγγισαν και στραγγίζουν όσο πάνε –και να φέρνουν και μεγάλα ονόματα στην πλάτη τους μερικοί– γιατί δε βρίσκουν στα εστιατόρια και στα πρώτα μάλιστα, παρά λίγες πηρουνιές λάχανο χωρίς λάδι τις πιο πολλές φορές, κουνουπίδι, λαχανίδες και στη χάσι και στη φέξι κρέας, κόκκαλο, ούτε αντέχουν οικονομικώς να τρώνε στα λεγόμενα εστιατόρια πολυτελείας φασόλια προς 100 δραχμές, κρέας προς 300 και μεριδίτσα μικροσκοπική, που αντί να γεμίζουν το στομάχι γεμίζουν μόνο την τσέπη των επιχειρηματιών πεντακοσάρικα! Τέτοια τραπεζώματα μιας εβδομάδας και πάει η σύνταξις. Κι' ως που νάρθη η ευλογημένη ημερομηνία να την ζαναπάρουν τρώνε αέρα κοπανιστό.

Κι' έτσι αρχίζουν να πουλάνε –μάλιστα, κύριε, να ξεκάνουν!– το σεντόνι τους, το καπέλλο τους, το χρειαζόμενο τριμμένο σακκάκι τους, το παληό τους πανταλόνι και αυτό το πουκάμισό τους! [...]

Όσο και αν δεν θέλει να δει την πραγματικότητα του λιμού στα λαϊκά στρώματα, αναδεικνύει την τραγική κατάσταση στην οποία περιήλθαν τόσο οι συνταξιούχοι όσο και οι μισθωτοί της πρωτεύουσας: «[...] ο δημόσιος υπάλληλος, ο ιδιωτικός υπάλληλος, ο μικροεπαγγελματίας, ο δικηγόρος, ο συνταξιούχος του δημοσίου και ο μικρός επιχειρηματίας [...] στην ουσία πεθαίνουν της πείνας» δηλώνει μια κατασκοπευτική πηγή⁴ δύο χρόνια αργότερα.

Τα συσσίτια άρχισαν να λειτουργούν κανονικά από το καλοκαίρι του 1942. Πάντως, μέχρι και τον Ιανουάριο η συνεισφορά τους ήταν μάλλον μικρή: το καθημερινό γεύμα που προσφερόταν στα λαϊκά συσσίτια δεν περιείχε παρά το 1/3 των απαιτούμενων θερμίδων για την επιβίωση ενός ανθρώπου.

Ο ρόλος του Ερυθρού Σταυρού έγινε αποφασιστικός στην επίλυση του επισιτιστικού προβλήματος μόνο από το καλοκαίρι του 1942 όταν έγινε άρση του αποκλεισμού και έφτασαν σημαντικές ποσότητες τροφίμων για διανομή.

Οι θάνατοι από πείνα στην Κατοχή προσιδιάζουν στις οικονομικές κρίσεις παλαιού τύπου με όλα τους τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα: κακή σοδειά λόγω πολέμου, έλλειψη μεταφορικών μέσων, έλλειψη αποθεμάτων, αύξηση των τιμών των αγροτικών προϊόντων, δραματική μείωση της αγοραστικής δύναμης, εξασθένηση των οργανισμών, θάνατοι από πείνα. Μόνο που όλα αυτά συνέβησαν στον αστικό χώρο και μάλιστα στον 20ό αιώνα.

Ένας οικογενειακός προϋπολογισμός δημοσίων υπαλλήλων στην κατοχή

Στο άρθρο «Προπολεμική διαβίωση και κατοχική επιβίωση: Ιστορία καθημερινής ζωής» που δημοσιεύθηκε από κοινού με τον Σταύρο Θωμαδάκη στο περιοδικό *Ιστορικά* τχ. 41 προσπαθήσαμε με αφορμή το κατάστιχο που κρατούσε ένας δάσκαλος στην Αθήνα από το 1940 έως το 1945, καταγράφοντας όλα τα έσοδα και τα έξοδα του νοικοκυριού του (και η σύζυγός του ήταν επίσης δασκάλα), να αναλύσουμε και να ερμηνεύσουμε τις αλλαγές που επήλθαν στην οικονομική και

⁴ Αναφέρεται από τον Mark Mazower, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ*, Αθήνα 1994, σελ. 134.

κοινωνική ζωή από την προκατοχική στην κατοχική περίοδο, στην πρωτεύουσα και ειδικότερα στο στρώμα των μισθωτών του δημοσίου. Η επίδραση του πληθωρισμού, ο ρόλος του δελτίου και της μαύρης αγοράς, η σχέση πληθωρισμού τροφίμων και πληθωρισμού μισθών, αποτελούν ζητήματα των οποίων το μέγεθος και η σημασία μπόρεσαν να ελεγχθούν με τη μελέτη του συγκεκριμένου κατάστιχου.

Η μελέτη αυτού του παραδείγματος – χωρίς να το θεωρούμε αντιπροσωπευτικό της αθηναϊκής κοινωνίας αφού αφορά ένα νοικοκυριό μισθωτών πράγμα μάλλον μη σύνηθες στην προπολεμική πρωτεύουσα – μας επέτρεψε να αναδείξουμε τους μηχανισμούς μέσω των οποίων πραγματοποιήθηκε μια μετάβαση: από το υπόδειγμα προπολεμικής διαβίωσης σε μια ανεξάρτητη οικονομία, στον αγώνα για επιβίωση σε μια κατεχόμενη οικονομία. Επιχειρήσαμε λοιπόν να διαγράψουμε τις στρατηγικές καθημερινής επιβίωσης και τις δυνατότητες προσαρμογής μπροστά σε μια απότομη χειροτέρευση των συνθηκών ζωής.

Μέσα στο κλίμα της «αποδιοργανωμένης» οικονομίας της κατοχής ένας τόσο καλά «οργανωμένος» οικογενειακός προϋπολογισμός αποτελεί πολύτιμο εργαλείο για την επιβίωση και ακριβώς γι' αυτό το λόγο επιτρέπει την καλύτερη μελέτη της εποχής. Καταληκτικά φαίνεται πως το νοικοκυριό των δύο δασκάλων-δημοσίων υπαλλήλων κατάφερε απλώς να επιβιώσει το δύσκολο χειμώνα του 1941-42 και βελτίωσε τις συνθήκες ζωής του μόνο μετά την άφιξη των τροφίμων το φθινόπωρο του 1942 με την κανονική λειτουργία των συσσιτίων και των συνεταιρισμών. Γίνεται λοιπόν προφανές ότι όσα νοικοκυριά δεν διέθεταν ούτε το εισόδημα του νοικοκυριού που εξετάσαμε ούτε είχαν πρόσβαση στον αγροτικό χώρο για την προμήθεια κάποιων απαραίτητων ειδών διατροφής έφταναν σε τέτοιο επίπεδο ανέχειας που γρήγορα ο έντονος υποσιτισμός απειλούσε τη ζωή των μελών του και πολλές φορές οδηγούσε στον θάνατο.

Πωλήσεις ακινήτων: μια μαζική απάντηση;

Η σημερινή παρουσίαση στοχεύει να αναδείξει τις στρατηγικές επιβίωσης στην αποδιορθωμένη κατοχική οικονομία των διαφορετικών κοινωνικών στρωμάτων της πρωτεύουσας και κυρίως αυτών που κατάφεραν να κερδίσουν τη μάχη με την πείνα ή την ανέχεια εκποιώντας πολλές φορές ακίνητα.

Το αρχαιακό υλικό που χρησιμοποιείται γι' αυτή τη παρουσίαση είναι κυρίως το Αρχείο του Πρωτοδικείου Αθηνών που αφορά τις *Κατοχικές Αποφάσεις* για περίπου 10.000 αγωγές. Πρόκειται για τις υποθέσεις που εκδικάστηκαν μετά από την υποβολή σχετικής αγωγής από άτομα που είχαν πωλήσει ακίνητα στη διάρκεια της κατοχής και βάσει του Α.Ν. 1323/1949 ζητούσαν να επανακτήσουν.

Ως προκύπτει εκ των διατάξεων του Α.Ν. 1323/49 ο πωλήσας κατά το από 1/8/1941 μέχρι 14 Αυγούστου 1944 χρονικόν διάστημα εν ή πλείονα ακίνητα ή ιδανικόν μερίδιον ακινήτου, των οποίων ετύγχανε κύριος προ της 28/4/1941 και το σύνολο της πραγματικής αξίας των οποίων προκειμένου περί αστικών ακινήτων κειμένων εις την περιφέρειαν του Δήμου Αθηναίων δεν υπερβαίνει το ποσόν των δραχμών 750.000, υπολογιζόμενον εις προπολεμικάς δραχμάς, εάν προσέτι εστερείτο κατά τον χρόνον της πωλήσεως στερείται δε και ήδη άλλης αξιολόγου περιουσίας, δικαιούται να ζητήσει την ακύρωσιν της πωλήσεως επί επιστροφή του καταβληθέντος τιμήματος (αρθ 1§1, 2§1) ως πραγματική αξία του ακινήτου νοείται η κατά το τελευταίον προ της 28/10/40 εξαμήνον αξία αυτού, εις προπολεμικάς δραχμάς, εξευρισκομένη βάσει της μέσης τιμής πωλήσεως, του χρονικού τούτου διαστήματος, άλλων ομοειδών και παρακειμένων ακινήτων και, εν ανυπαρξία τοιούτων πωλήσεων, δια κεφαλοποιήσεως του εισοδήματος

υπολογιζομένου προς 6% (αρθ 2§2). Το αξιόλογον της περιουσίας κρίνεται αναλόγως των τοπικών συνθηκών και των κοινωνικών και οικογενειακών συνθηκών του πωλητού (άρθρον 2§I, II). Κηρυσσομένης ακύρου της πωλήσεως ακινήτου, ο πωλητής υπέρ ου χωρεί η ακύρωσις υποχρεούται όπως επιστρέψη εις τον, κατά την δημοσίευσιν του εφαρμοζομένου Νόμου, τελευταίον αγοραστήν το πραγματοποιηθέν τίμημα της κηρυσσομένης ακύρου πωλήσεως... Το επιστρεπτέον τίμημα τυγχάνει καταβλητέον εις τέσσαρας τετραμήνους δόσεις εντόκως προς 6% ετησίως από της τελεσιδικίας της αποφάσεως (άρθρον 3§4), υπολογίζεται εις σημερινάς δραχμάς κατ' αναλογίαν προς την χρυσήν λίραν Αγγλίας, της τιμής ταύτης υπολογιζομένης, προκειμένου μεν περί του χρόνου καθ' όν κατεβλήθη το τίμημα συμφώνως προς την υπ αριθ Π. 2578/24 εγκ. της 28/3/45 του Υπουργείου Οικονομικών, προκειμένου δε προς τον χρόνον της καταβολής του επιστρεπτέου τιμήματος, επί τη βάσει της τρέχουσας τιμής της χρυσής λίρας εν τω χρηματιστηρίω Αθηνών κατά την ημέραν της πραγματοποιήσεως της πληρωμής, της προσδιοριζούσης το επιστρεπτέον τίμημα αποφάσεως λαμβανούσης υπ' όψιν ως τρέχουσαν τιμήν της χρυσής λίρας την κατά την ημέραν της εκδόσεώς της τοιαύτην (άρθρον 16§6).

Συμπληρωματικά χρησιμοποιείται το αρχείο του συμβολαιογράφου Χρήστου Δημητρίου Μαγκαφά που δραστηριοποιείται την περίοδο 1930-1952 στο κέντρο της Αθήνας, στην οδό Σταδίου 43β, στο Μέγαρο ιδιοκτησίας του Ταμείου Υγειονομικής, και του οποίου οι πράξεις κατανέμονται ως εξής:

ΕΤΟΣ	Αριθμός πράξεων
1931	118
1932	136
1933	109
1934	164
1935	153
1936	277
1937	352
1938	342
1939	191
1940	236
1941	193
1942	397
1943	146
1944	87
1945	151
1946	237
1947	363
1948	400
1949	471
1950	751

Τέλος για την παρουσίαση θα χρησιμοποιηθούν και ιδιωτικά αρχεία εσόδων-εξόδων της ίδιας περιόδου.

Η μελέτη του συνολικού αυτού αρχειακού υλικού μου επιτρέπει να σκιαγραφήσω τις μεταβολές στην οικονομική συμπεριφορά των διαφόρων κοινωνικών στρωμάτων στη διάρκεια της κατοχής εφόσον στις συναλλαγές που προανέφερα εμπλέκονται άτομα όλων των κοινωνικών ομάδων.